

բանաւորութիւնը այս փափաքին: Երկինք և արքայութիւն: Որոնք շարունակ մտածուած են պատկերովը խաղաղ նաւանցիստի, որուն անձկագին սպասումը ունին փոթորիկի մղձաւանջէն միշտ պրկուած մնացող հոգիները այս աշխարհի ճամբորդներուն:

Զինք մօռնար որ այս բոլոր զգայութիւնները թէ և իրապէս ամբողջ զանգուածի մը, ժողովուրդի մը կեանքէն քակուած հանգուցներ, բայց մեզի կուզան վանականի մը կամ կրօնաւորի մը գրիչով: Եւ ճշտուած իր բաժինը ունի այդ աշխարհը, մօտիկը համայնական այս բխումներուն: Իր ասպարէզին հեռապատկերովը մտազրաւուած, չար ուժերուն լարերէն, սաղարանքներէն անհրեկամ, առանց զայրակվութեան և անյնաս անցնելու համար առապարներէն այս աշխարհի և իր մարմնի ճամբաներուն, ուժգին փարուժովը իր հոգիին, պիտի կարգայ անիկա. — «Շնորհեա մեզ երկիւղիւ ի պաշտօն քո կանխել հաւապաղ. սիրել զեզ ի բոլոր սրտե եւ ի բովանդակ մնաց... եւ զսանել ի բն զգնորհս եւ զոլորմութիւն, եւ զառաքինասէր զործոցն յաշուութիւն...»: Եւ այնքան սաստիկ է իր մէջ երկինքէն չգրկուելու այս ըզմանքը, որ ինքզինքը պիտի հանգերձէ, յարդարէ, իր հոգիի երգիքին տակ քնակեցնելու համար մինչև անգամ զԱստուած: Բարութեան, առաքինութեան, կատարելութեան իմանալի փափաքը, երազն է ստիկա երկընքի սպասին մէջ իր անձը չսակարկող կրօնաւորին, որ պիտի չվարանի երկինքը հաճեցնելու փորձը ընել, այս աշխարհի վրայ նոյնիսկ, խնդրելով. — «Եկեսցի եւ բնակեսցի առ մեզ աստուածութիւն քո...»:

Ահաւաստիկ ուրեմն շրջանակը գիշերաշին ժամերգութեան մեր աղօթքներուն՝ այնքան բուխ և նոյնքան առօյլ՝ մեր հոգիէն խոսող: Ու կրօնաւորը՝ ինչպէս բոլոր բարձրատիճան հովուապետները մեր պատմութեան, արտայայտութիւնն է մեր ժողովուրդին համայնական զգացումներուն, խոսովներուն, երջանկութիւններուն: Իր այդ, այս աղօթքները իրենց մասնաւոր միջնորդութեամբ ունին զօր չէ կարելի չփոթել աղօթքներուն հետ ուրիշ ժողովուրդներու: Ակնարկած եղանք արդէն բախտաւոր ազգերու մտածումի ձևին, զժողովուրդներով հոն անդրադարձը այն խոսովներուն, որոնք հաւածուած, բարիք չտեսած, իր երկրին մէջ իսկ պանդուխտ ապրած ժողովուրդի մը հոգեբանութիւնը կը կազմեն:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՔԵՂԱՅ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ

ԻՆՉՈ՞Ւ ԿԸ ՓԱՓԱՔԻՆՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ
ԶՕՐԱՑՈՒՄԻՆ ԵՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԻՆ

Այս յօդուածը կը գրենք անհատական հանգամանքով և ի պատասխան, վերջիչեալ հարցին շուրջ, զանազան առիթներով մեզի եղած հարցումներուն:

Նախ քան մեր նիւթին անցնելը, միաքերու մէջ ուէ շփոթութեան կամ սխալ մեկնութիւններու տեղ չձգելու համար, կարեւոր կը համարենք յայտարարել թէ՛ մեր այս գրութեան նպատակը կրօնական կամ դաւանական չէ:

Մեզի համար քրիստոնեայ բոլոր եկեղեցիներն ալ — կաթոլիկ, բողոքական, յունադաւան — հաւասար արժէք ունին՝ ամէնքն ալ, ինչպէս Հայաստանեայցը, հիմնուած ըլլալով Աւետարանի սկզբունքներուն և քարոզութեանց վրայ: Դաւանական տարբերութիւններ՝ յառաջ եկած կամ ստեղծուած տեղական, քաղաքական և հատուածական նկատումներով, հեռու հաւատքի ուղղափառութեան նախանձախնդրութիւնէն, և այդ նպատակով ալ, հակառակ՝ Բրիտանի և Աւետարանի սիրոյ և հանգուրժողութեան քարոզութիւններուն, հրահրուած և արուեստական ատելութիւններով շահագործուած, իր խորքին մէջ կը մնայ նոյն, ծէսերով, անունով և սովորութիւններով միայն տարբերուելով: Եւ ատենք այլևս սկսած են արդէն, ուղիղ մտածողներու համար նկատուիլ որպէս ժամանակավրէպներ:

Հաւատացած ենք որ այս կամ այն քրիստոնեայ եկեղեցիին պատկանելի չէ որ մարդու սիրան ու հոգին պիտի ազնուացնէ, այլ ասոնց հեռեւորդներուն օրինակելի կեանքը՝ հաճոյ մարդկանց և Աստուծոյ:

Ամէն եկեղեցի ալ ունի կամ կ'ունենայ իր բարի կամ չար հետեւորդը, համաձայն իր խառնուածքին, առանց ազդուելու պատկանած եկեղեցիին:

Մեզի համար, կը կրկնենք ուրեմն թէ՛

իրենց հիման մէջ համահաւասար կը մնան քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները — մէջն ըլլալով և Հայաստանեայցը — մերկացած իրենց արտաքին և ծիսական տարբերութիւններէն։ Ամէնքն ալ կը յարգենք առանց զերաւալսի կամ ստորալսի՝ անոնց ամէնուն մէջ տեսնելով միակ անփոփոխելին — զայն ներշնչող Քրիստոսի բարձր և աստուածային վարդապետութիւնը։

Այս տողեր, ստիպուեցանք զրել որպէսզի սխալ չհասկցունք. բան մը որմէ կը խորշինք։

Այս քանի մը բացատրութիւններէն պիտի հետեցուի ուրեմն, եթէ կը փափաքինք որ ամէնքս ալ դուրգուրանք, պահենք և զօրացնենք մեր Մայր եկեղեցին, ստիկա կ'ըլլայ զլիսաւորաբար Ա.Զ.Գ.Ս.Յ.ԻՆ տեսակէտով, մեր իբր Հայ գոյութեան պահպանումին, զօրացման և տեսականութեան տեսակէտով. մանաւանդ, ներկայիս, Հայրենիքէն հեռու սփիւռքին չորս ծագերը ցանցնուած դաղութահայութեան համար։

Ձենք հաւատար թէ գտնուին Հայ Կաթողիկ կամ Հայ Բողոքականներ, որոնք ազգապահպանումի հարցին շուրջ տարբեր խորհելակերպ մը ունենան։ Ուրիշ է թէ անոնցմէ ոմանց համար ազգային այդ տեսակէտը գոյութիւն չունենայ և կամ երկրորդական կարեւորութիւն ունենայ, ու զիրենք չհետաքրքրէ մեր տոհմային պահպանութեան պարագան՝ ստորադասուած դաւանական և այս կամ այն եկեղեցւոյ շահերուն։

Ձենք կարծեր թէ՛ այսօր չորս հարիւր միլիոնէ աւելի հաշուող Կաթողիկ եկեղեցին, կամ զրեթէ նոյն թիւը ունեցող Բողոքականութիւնը խոշոր առաւելութիւն մը պիտի ունենան քանի մը հազար Հայ Բողոքական կամ Հայ Կաթողիկ հետեորդներ աւելցնելով։ Բայց այդ քանի մը հազարները, նորոգուած միշտ մայր համայնքէն անխուսափելիօրէն կորսուող կամ օտարացող քանի մը հազարները փոխարինելու համար, Հայ ազգին տեսակէտով կը մնան կարեւոր, որովհետեւ այդպէս է որ կը մաշինք կը սպառինք հետզհետէ։ Մինչ մեր ամբողջութիւնը պահելով, աւելի հնարաւորութիւն պիտի ունենանք կարելի եղածին չափ — և աւելի երկար ատեն — պահպանել զմեզ, կարմիր ջարդերէն անջատա-

բար, սփիւռքի աշխպէս վտանգաւոր սղլտակ ջարդերուն դէմ։

Մեր գոյութեան դէմ այս վտանգը պիտի չըլլար, եթէ հայեր, միասնաբար, ապրէին իրենց հին Հայաստանեան բնավայրերու կամ արդի Հայաստանի մէջ, ուր Հայը, Հայ Կաթողիկը և Հայ Բողոքականը պիտի կրնային, և կրնան զարեւոյթ միասին ապրիլ և զարգանալ, առանց որ ազգութիւնը դաւանական այդ տարբերութիւններէն միասուէր։

Այսպէս չէ, դժբախտաբար, արմատախիլ եղած՝ ցիրուցան, և խորշակարիւր հովերու դէմ անպաշտպան, անզուխ ու մանաւանդ շատ մը տեղեր ալ մենէ անհամեմատօրէն բարձր քաղաքակրթութեան տէր եղող ժողովուրդներու մէջ ապրելու դատապարտուած ազգայիններու համար, որոնց այլասերուելու և օտարանալու մէկէ աւելի և բազմազան պատճառներ կան։

Թերեւ պիտի առարկուի թէ՛ օտարացումի այդ վտանգը կայ և կը մնայ՝ վերոյիշեալ մենէ բարձր քաղաքակրթութիւն ունեցող միջավայրերու մէջ ապրող Հայ եկեղեցիին պատկանողներուն համար ալ, ինչպէս, օրինակի համար, Միացեալ Նահանգներ, ուր մեր նոր սերունդը, ինչ դաւանանքի ալ պատկանի, այդ մեծ խառնարանին դատապարտուած է տալու իր ինքնուրացումի տուրքը։ Այո՛, սակայն վտանգը նման վայրերու մէջ աւելի շատ, աւելի շուտ և զիւրին կը հասնի Մայր եկեղեցիէն հեռացողներուն քան անոր պատկանողներուն համար։

Բայց մենք հարցը պիտի քննենք, առհասարակ, բոլոր դաղութիւններուն և մասնաւորապէս հոգովէական ազգեցութեան ենթակայ Լիբանոս-Սուրիական շրջանի հայութեան տեսակէտէն։

Այսպէս, անկեղծ ըլլանք խոստովանելու — օրինակ վերցնելով Հայ Կաթողիկութիւնը — թէ, այդ համայնքը էապէս իր գոյութիւնը պիտի չկրնար պահել և յարատեւել եթէ մայր հատուածէն, հետզհետէ, այս կամ այն ուղիով թէ անուղիղ միջոցներով նորեր և նոր հետեորդներ չունենար։

Մենք նուազ պիտի վրդովուէինք եթէ մեր Կաթողիկ եղբայրներ իրենք իրենց մէջ միացած, սակայն իբր այն տեղին և շարունակուէին։ Այսպէս չէ։

Հայ կաթողիկոսները, մանաւանդ լատինաշունչ երկիրներու մէջ հետզհետէ ուժանալով և նոյնիսկ Հայ կաթողիկէ եկեղեցիէն և հասարակութենէն անջատուելով, Հայ կաթողիկէ եկեղեցին իր պաշարը նորոգած է միշտ և կը նորոգէ . . . Հայաստանեայց եկեղեցիին հետևորդներէն:

Արդա՞ր է և լա՞ւ:

Մեր ըսածը հաստատելու համար մինչև էկհատանի հին Հայ գաղութին նման օրինակներ մէջ բերելու պէտք չունինք: Նոյն իսկ Սուրբոյ մէջ ևս — Հալէպ, Պէյրութ, Դամասկոս — ժամանակին հաստատուած են մեծածիւ հայեր, որոնք սակայն դաւանադէս հոռմէադաւան եկեղեցիին յաւելով — և թերևս ատեն մըն ալ Հայ կաթողիկէ եկեղեցիին ծուխը նկատուած — այսօր չկան այլևս և կամ չա՛տ չատ յիշողութիւններու մէջ կը պահեն իրենց նախապէս հայ ըլլալին . . .

Առէք, նոյնիսկ, այժմու Հայ կաթողիկէ ազգային իշխանութեանց գլուխը գտնուող եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և մայրապետ-քոյրերը. հարցուցէ՛ք և պիտի տեսնէք որ գրեթէ ամէնքն ալ ծնունդով կամ մօտաւոր նախորդ սերունդով Հայ եկեղեցիի պատկանողներ եղած են: Ուրեմն, ո՞ւր գացած և ի՞նչ եղած են անոնցմէ տաճ կողոնները . . . : Ամէնքն ալ գրտն թէ ի՞նչ եղած են. բայց ոչ ոք կ'ուզէ կամ կը համարձակի այդ վէրքին մօտենալ՝ ազգային զոյլբեան տեսակէտէն՝ հետևորդներ և նոր հետևորդներ ունենալը աւելի ցկենսական նկատելով . . . :

Եւ յետոյ, չկարծուի թէ դաւանափոխութիւնները — յարգելի բացառութիւններէ զուրս — համոզումի արդիւնք են միշտ, օտար եկեղեցիները Հայաստանեայցէն աւելի լաւ կամ գերադաս գտնելու համոզումին: Դաւանափոխութիւններու զլխաւոր շտեմարանն եղող տգէտ դասակարգը իր եկեղեցին լքած է՝ հեռու համոզումէ, պարզապէս՝ պատահական, անձնական, նիւթական և տեղական այլ պատճառներով:

Եկեղեցական բարենորոգումներու բաղձա՞նքը: Բայց Մայրենի եկեղեցին երբեք յաւակնութիւն չէ ունեցած ծիսական բարենորոգմանց տեսակէտով ինքզինքը ամենակատարիալը համարելով, ժամանակին

յարմար բարեփոխութիւններէն և պահանջներէն զուրս մնալ ուզելու:

Ուրեմն, ենթադրելով թէ՛ այդ ձգտումը մղած է մենէ ոմանց օտար եկեղեցիներու յարելու — տեսակէտ մը որ արժէք չունի —, աւելի տրամաբանական և լաւ չէ՞ր ըլլար որ այդպէս խորհողները Հայ եկեղեցիի բարեկարգութեան նուիրուէին, ընելով բարի գործ մը աւելի մեծ, քան պառակտումն և ուժացումը:

Բայց իրողութիւնը այդ չէ:

Իրողութիւնը այն է որ մեր մէջ Բողոքական կամ կաթողիկէ կ'ըլլան, որովհետև նիւթականի և պաշտպանութեան ակնկալութիւն մը կ'ունենան և կամ տեղւոյն Մայր հատուածին հետ գծտուելու պատճառ մը ունենալով, վրէժի դիւրին ճամբան դաւանափոխութեան մէջ գտնել կը կարծեն. պարագայ մը՝ ամէն կողմէ տգեղ, որ սակայն քաջալերուած է փոխանակ այլ պանուելու և մերժուելու, տրուած ըլլալով որ եղածը համոզումի արդիւնք չէ:

Օրինակ մը յիշենք:

Հալէպ-Լաթաքիա ճամբուն մէջտեղը ձիւր-Շուղուրի մօտիկ և իրարմէ երկու վայրկեան հեռաւորութեամբ կը գտնուին երկու հայ զիւղեր — Դընիէ և Եագուպիէ: Ընակչութիւնը տգէտ և ամբողջովին արաբախօս, սակայն ատոնցմէ Դընիէի հայութիւնը լատինացած է՝ իր մայր ազգութիւնը չճանչնալու չափ, և ենթակայ՝ լատին միտոնին, փոխանակ Հայ կաթողիկէ պատրիարքին: Եւ սակայն Եագուպիէն, հակառակ լատիններէն եղած հետապնդումներու, կը քաջքէ Հայ ըլլալու և Հայ Եկեղեցւոյ պատկանելու իր հանգամանքը:

Կրնա՞յ ըսուիլ թէ՛ Դընիէի Հայութիւնը, ուր հաստատուած է լատին միտոնարութիւն մը՝ երկու զիւղերու մէջ ալ իր ունեցած փոռաւոր եկեղեցիներովը և չէնքերովը, համոզումով է որ լքած է իր Մայր եկեղեցին: Բնա՛ւ: Այլ Համիտական չըրջանին՝ պաշտպանութեան, ծանր տոկոսներով փոխառուութեանց և քահանաներու գծտուութեանց և չենք գրտել թէ՛ գեռ ուրիշ ի՞նչ խոստումներու զինով: Ու այդ հայութիւնը ուժացած է ոչ միայն իր եկեղեցիէն, այլ և ազգութենէն: Հարցուցէ՛ք ատոնց թէ ի՞նչ են: Անայլալ և անփոփոխ մէկ պատասխան կը ստանաք — Լաթիմ. չգիտնա-

լով (այդ խեղճերը) թէ Լատին անունով ազգ չկայ, թէ Ֆրանսան, Իտալիան եւ Սպանիան հաւասարապէս Լատին (Հոռովմէական) գաւառութեան պատկանելով հանգերձ, նշանախեց մը անգամ չեն զոհեր իրենց ազգային յատկանիշներէն եւ իրաւունքներէն:

Ազգային զգացումներէ տկարացումի միեւնոյն ոգին — թէն ո՛չ այնքան սուր եւ շեշտուած որքան Հոռովմէական եկեղեցիին դիմողներուն — կը տեսնուի նաեւ Բողոքական Հայերու մէջ:

Ո՞վ չգիտեր թէ՛ եթէ այսօր Կիլիկիոյ եւ Թրքահայաստանի Հայերը՝ մօտ քառորդ դար մը թուրքիայէն հեռացած ըլլալուն հակառակ, կը յամառին հայերէնը արհամարհել եւ թուրքերէնը յաւելեցնել, ատոր գլխաւոր «պատիւը» առաւելապէս կը պատկանի Բողոքական եկեղեցւոյ վարիչներուն: Ատոնցմէ շատերը այնքան զանցառու են հայ լեզուին հանդէպ, որ վերապատուելիներ ըլլալով հանդերձ իսկիւն չեն գիտեր եւ կամ հայերէն փորձած ատենին մեր խեղճ լեզուն կը սպաննեն՝ մնալով սակայն . . . վարժ թրքախօս, ըլլալու չափ ալ վարժ անգլիախօսներ:

Հայախօսութեան տեսակէտով, անկեղծ ըլլալու համար ըսենք, շատ աւելի նախանձախնդրութիւն կայ եւ կը տեսնենք Հայ Կաթողիկ վերին իշխանութեանց քով՝ թերեւս զոյգ Միաթարեաններու ազգեցութեան շնորհիւ: Անոնց բոլոր վարդապետներն ալ լաւ հայախօսներ են, ըլլալով միանգամայն վարժ Ֆրանսախօսներ:

Եւ սակայն նկատելի է թէ՛ անոնց վարժարանաց մէջ ալ — նոյնիսկ Անարատ Բողոքեան Քոյրերու հայ հաստատութեանց մէջ — հայերէն կ'ուսուցանեն, բայց որպէս երկրորդական լեզու, զատանութիւնը գրեթէ ամբողջութիւնը Ֆրանսերէն աւանդելով:

Եւ սակայն այսքանն ալ չեն իրենց հասարակ դասակարգի հետեւողները, որոնք կտրուած Մայր համայնքէն տոհմային արժէքներու հանդէպ — զործի, խնամութեան եւ լեզուի տեսակէտով — այլ եւս նուազ նախանձախնդիր, անոնք հեշտիւ կը բռնեն օտարացումի ճամբան: Դառն իրողութիւն մը, զոր վստահ ենք թէ՛ Հայ Կաթողիկ ժողովին իշխանութիւններն իրենք իսկ ցա-

ւով կը տեսնեն եւ կը հաստատեն, անկարող, սակայն, դէմը առնելու՝ պատճառներով մը որ մեզի չի վերաբերիր պրպտել:

Հալէպի մէջ Հայ Կաթողիկ Առաջնորդարանը «Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ» անունով նախակրթարան մը կը պահէ: Այցելեցէ՛ք եւ պիտի տեսնէք որ հայ լեզուն կորսուած է հոն: Հայերէն, գրեթէ չաւանդուիր եւ կամ կ'աւանդուի ձեռի համար. ու ուսուցիչներն անգամ, ինչ ըլլալին անձանթ, բառ մը հայերէն չեն գիտեր:

Ի՞նչ հեղինակք Լուսաւորիչի անունն:

Ի՞նչպէս պնդել թէ այդ կարգի վարժարաններ ազգային գոյութիւններն ամրապնդող վայրեր են:

Յանցանքը դպրոցին չէ, եւ ո՛չ ոքի: Յանցանքը միջավայրին ազգեցութեանն է եւ դաւանափոխներուն անտարբերութեան: Անգամ մը որ մէկը չեղի Մայր համայնքէն եւ եկեղեցիէն եւ հեռանայ, այդպիսին, հակառակ զինք տանողներու կամքին եւ փափաքին, զատապարտուած է, աւելի կամ պակաս ժամանակի մը մէջ կորսուելու:

Ու ատենք կ'ըլլան — եւ ինչպէս Հաւ Բողոքականներն ալ կ'ըսեն — միակ «սոսն քելու թեամբ մը» — Հայաստանեայց եկեղեցիէն առնուածներուն հոգիներու «փրկութեան» պատրուակովը . . . :

Ուրիշ երեւոյթ մըն ալ: Տեսա՞՞ք պատուելի մը որ խօսի հայկական շեշտով: Ատոնք ամէնքն ալ սովորութիւն ըրած են հայերէն կամ թուրքերէն խօսած ատեն կապկել անգլիական շեշտը: Եթէ անգլիացի կամ ամերիկացի միսիոնար մը հայերէն կամ թուրքերէն խօսած միջոցին կը պահէ իր մայրենի լեզուին շեշտը, ասիկա շատ բնական է: Հակառակն՝ պիտի դարձանէր: Բայց ծիծաղելի չէ՞ մտայնութիւնը մերայնոց՝ անպատճառ այդ օտար շեշտով արտայայտուելու: Ի՞նչը կը պակսի մեր լեզուի շեշտին մէջ, եթէ ոչ անպատճառ օտարին նմանելու մղումը . . . :

Քանի մը տարի առաջ Հալէպի մէջ տեղի ունեցաւ երկու հայ պատուելիներու վերապատուելութեան բարձրացումի կրօնական արարողութիւն մը, մեծ շուքով, եւ Հայ Բողոքական եկեղեցիի մը մէջ:

Հանգուցեալ Վեր. Շիրաճեան կարդաց եւ կատարեց ձեռնադրութեան արարողութիւնը: Ունէ հայ պիտի սպասէր ուրեմն,

որ նման արարողութիւն մը՝ հայ պատուելիներու համար, Հալէպի մեծագոյն հայ եկեղեցիին մէջ, տեղի ունենար իսկիւն: Բնա՛ւ: Թուրքերէն եղաւ և այդ ատիկա ներկայ եղող բազմաթիւ վերապատուելիներու խօսած կամ կարգացած քարոզ-ուղերէներու մէջ մէկ հաւը միայն հայերէն էր:

Երբ արարողութիւնը լրանալուն դուրս կ'ելլէինք, մեզի մօտեցաւ եկեղեցւոյն երէցը, և մեր տպաւորութիւնը հարցուց: — Շա՛տ լաւ, ըսինք, բայց միակ պահասով մը: Կը սպասէինք որ նման նուիրական արարողութիւն մը, այս սրբազան յարկին տակ՝ հայ պատուելիներու համար, կատարուէր ազգային լեզուով:

Ամենէն զգայուն կէտէն վերաւորուածի պէս մեր յարկերի խօսակիցը դառնացած և բորբոքելով.

— Ի՞նչ նեղմտութիւն . . . պոռաց երեսիս:

Չուզելով այդ պարզ նկատողութեան բանովէճի գոյն տալ, հեռացանք ըսելով.

— Վերապատուելի՛, թո՛ղ մեզի ներուի այդքան «նեղմտութիւն»:

Օրինակ մը ևս, Ժողովրդեան բերնէն լսուած և թերեւ ծիծաղելի և տղայական, բայց յատկանշական:

Կրել կարդալ չգիտցող մէկը նամակ մը կը ստանայ և զայն իր թրքախօս Բողոքական բարեկամին կը տանի:

— Կրնա՞ք այս նամակը կարդալ, ըսելով.

— Էվվէթ. էկէր բօքթսրաննա եազըլ-միլ իսէ . . . :

. . . Ու «Բրօթէսթանը», «Կաթոլիկը», «Լատինը», այսպէս, այգպիսիներէ կը նկատուին տարբեր ազգութիւններ:

Յիշենք նորագոյն օրինակ մը կրթական մարզին պատկանող:

Սանճագէն գաղթած և Սուր հաստատուած հայերուն համար, որոնց մէջ կան նաև Բողոքականներ և Կաթոլիկներ, չինուած են եկեղեցի-վարժարաններ ալ: Բայց այդ գաղթականներուն մօտ վաթսուէն տուն ալ տեղաւորուած է Սուրի մօտակայ Բէշատիէ կամ Ռաս-իւլ-Այն կոչուած տեղը, ուր գոյութիւն ունի, նայնպէս, ազգային վարժարան մը: Այդ վաթսուէն տնւորներէն միայն մէկ-երկուքը Բողոքական ըլլալով հանդերձ, փութացուած է հոն կառուցանել

քանի մը մէթր երկարութեամբ փոքր դըպրոցական շէնք մը . . . երբ քանի մը քալանդին, ինչպէս ըսինք, կայ կանոնաւոր ուսուցիչներով և մօտ հարկւր յիսուն աշակերտով գալոց մը:

Նոր վարժարանը մօտ քսան և հինգ աշակերտ ունի, որոնք Բողոքական չեն ամէնքը: Ուէ խնդրով դժգոհ մնացած հայերն են որ իրենց զաւակները հոն կը դրկեն . . . : Մէկ երկու տուն Բողոքականներու համար կ'արժէ՞ր այդ խեղճ ու կրակ վարժարանը հաստատել:

Տեղը չէ՞ հարցնել թէ՛ այդ դպրոց կոչուած շէնքը կրթութիւն տարածելու փափաքին արգիւնք է, թէ ոչ ուրիշ բանի . . . : Երբ հարկւրաւոր հայ աշակերտներ, այլուր, առանց խտրութեան և յետին նկատումներու, յարանուանական վարժարաններ կը յաճախեն, այդ 1-2 տան աշակերտներն ալ չէ՞ին կրնար ազգային վարժարանը երթալ:

Թերեւս — ինչպէս պիտի փափաքէինք — բացառութիւններ ըլլան վերոյիշեալ ձեռով գործողները և խորհողները, եւ հաւաստիարար մեր «նեղմտութիւնը» երեսնուս տուողները սրտով մաքուր ազգայիններ ըլլան: Բայց իրողութիւնը այն է որ այդ մտայնութիւնը, այսինքն, ազգային վարժարանները անբաղձալի և ոչ յանձնարարելի դատելը, Բողոքական կամ Կաթոլիկը Հայութենէն տարբերելը, մեր մայրենի լեզուն անտեսումի և տեսակ մը արհամարհանքի ենթարկելը, տեսնուած և գործադրուող երևոյթներ են: Երևոյթներ՝ ցաւալի, որոց կ'արժէ անդրադառնալ:

Չէ՞ որ, ըստ իրենց, վերջապէս բանով մը պէտք է մենէ զանազանուիլ . . . :

Բնական է և բարեբախտութիւն մը որ, ինչպէս ըսինք, մեր այս մասնաւոր շուքները բանիմացներուն համար չեն: Եւ այդպիսիներուն թիւը կարծուածէն աւելի է մեր երկու յարանուանութեանց մէջ: Այդպիսիներ կը սիրեն ազգը, որքան իրենց կրօնքը. բայց ի՞նչ օգուտ որ հետեւորդներուն մեծամասնութիւնը մտաւորականներէ չի բաղկանար, ու տղէտ և ուսմիկ դասակարգը յաւէտ կը կարծէ որ օտարները կամ օտարացածը աւելի հաճելի է, աւելի լաւ և ուղիղ քան ազգայինը:

Այս հարցերուն շուրջ կարելի է գեռ

անվերջ զրելւ Մեր մտահոգութիւնը ազգային զոյուլթեան և յարատեւութեան մասին է։ Եթէ զոյուլթիւնն իս պահելը հնարաւոր ըլլար մեր ներկայ ոչ նպատաւոր պայմանաց և օտարացումը ու ուժացումը դիւրացնող հանգամանքներու մէջ, բնաւ պիտի չմղուէինք այս տողերը զրելու։

Ոչ ոք մեղադրելու կամ վիրաւորելու փափաք ունինք։

Կը խորհինք թէ՛ Ազգը և Կրօնը զիրար չեն վաներ։ Կարելի է ըլլալ պատուական հայ, և քրիստոնեայ միանգամայն։

Բայց երբ հարցը նկատի առնենք զազութահայերուս ներկայ վտանգալից իրականութեան և մեր բնավայրերէն հեռացած ու իր արմատէն կտրուած ցանուցիր հաշուեան պահպանումին տեսակէտէն, Հայաստանայց եկեղեցին ամենեւնի անպատեհ է անհրաժեշտ է քան միւս եկեղեցիներէ՝ օտարամուտ ըլլալով, թէև, համահասար քրիստոնէական։

Ինչո՞ւ փութացնել ուժացումը։

Մեր Հայ Կաթոլիկ և Հայ Բողոքական հայրենակիցները, արդեօք լաւագոյն ծառայութիւնը մատուցած պիտի չըլլային թէ՛ ազգին և թէ իրենց ընդգրկած եկեղեցիին, եթէ գոնէ ջանային, որպէս նուազագոյն չարիք, իրենց այլևս հետեորդ եղող հայերը պահել, պահել նայ, որոնք զբարստար, ձեռքէ կ'ելլեն, և հակառակ իրենց կամքին, և որոնք անգամ մը մայր բունէն անջատուելուն, և քչող, տանող յորձանքին մատնուելուն պէս, ուզեն չուզեն դատապարտուած կ'ըլլան անհետանալու։

Հայ Կաթոլիկները թո՛ղ վնասուածք մը ընեն իրենց չուրջ։ Հազարաւորներ պիտի գտնեն՝ նախապէս իրենցմէ եղած, որոնք այլևս չեն ճանչնար զիրենք։

... Ու այդ կորսուածներուն տեղը լեցնելու համար, որպէս դարմանում, խեղճ Մայր համայնքին կը զիմուի։

Ահա՛ աններելին։

Միթէ՛ Հայ եկեղեցին նուա՞զ քրիստոնէական է իր դարաւոր կեանքովը, անկեղծ հաւատքովը և թիւրաւոր նահատակներովը։

Որոշակե՛ք, գոնէ, Ազգին։

Յետոյ ուրիշ հարց մըն ալ։ Եթէ հանդուրժելի նկատուի Հայ Կաթոլիկութիւնը, որ ունի իր որոշ կազմակերպութիւնը, որ ունի ազգին և հայ գրականութեան ծառա-

յող Միթոթարեաններու և Անարատ Յղութեան Դոյրերու նման մշակութային հաստատութիւններ (թէև անոնք ալ հետզհետէ կը տարուին դժբախտարար, Լատին տիրապետող ազգեցութենէն), այո՛, Հայ Կաթոլիկ վերին մարմինները կրնա՞ն բացարձակապէս բացատրել թէ ի՞նչ է Լատինութիւնը, որ մեր մէջ անջատ ազգի մը երեւոյթը առած է։

Հոռովմէական Կաթոլիկ եկեղեցիին մէջ ուրիշ եկեղեցի՞ մըն ալ կայ, զիրար մշտող և ժխտող։

Պապերու մասնաւոր հրամանագիրներով, Հայ Կաթոլիկ մը չի կրնար եղեր Լատին արձանագրուիլ, ոչ ալ լատինացած հայ մը կրնայ Հայ Կաթոլիկ ըլլալ։ Ասոնց երկուքն ալ իրենց հետեորդներ պէտք է ճարեն, անջատորէն, Հայ եկեղեցւոյ զաւակներէն։

Արդ, եթէ Լատին հաւատորսներուն նպատակը կրօնական է և ոչ հակազգային ալ, ինչո՞ւ այդ տարբերութիւնը, ինչո՞ւ այդ որսացուածները նշանակել «Լատին միլլէթի» և ոչ թէ Հայ Կաթոլիկ։

Բնականաբար ասոնց պատասխանները՝ ազատ արտայայտութիւն մերժող Հոռովմէական եկեղեցւոյ մեր եղբայրներէն չէ որ կը սպասենք։ Բայց ատիկա պատճառ մը չէ որ վէրքը չզգանք և չքննենք։

Հայ համայնքին մէջ տեսնուած է որ մանկանց կրթութիւնը, որքան ալ ան մարդասիրական դրսերեւոյթով ներկայանայ, օտարի մը յանձնուի։ Ո՛չ, բայց նմանները կան, նուաղ խտրական մեր միւս յարանուանութեանց մէջ, պարզապէս այն արտայայտումովը թէ՛ այդ օտարները իրենց յարած եկեղեցիներուն անդամներէն են։

Այսպէս զպրոցն ու կրթութիւնն իսկ նպատակ ըլլալէ աւելի վերածուած են միջոցի... հոգեփրկութեան։

Բայց վերջացնենք, վախալով որ մեր նպատակէն շեղելով կրօնական զգացումներ կը վիրաւորենք, ինչ որ մեղմէ հեռու է։

Ուրեմն եթէ կը փափաքինք որ Հայ եկեղեցին մնայ և զօրանայ, և ուրիշները չզպչին անոր և խնայեն, ատիկա միմիայն ազգապահպանութեան իդձէն կը բղխի։

Կա՞ն մէկը որ տարբեր խորհի։

Պէյրուք

ՄԻՔ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ